

POBLACIÓ I SOCIETAT A LA GIRONA DEL SEGLE XVII. EL TESTIMONI DE JERONI DE REAL

JOAN BUSQUETS

A la Girona del XVII l'afectaven els mateixos flagells que s'abatien sobre els pobles de l'Europa occidental en aquella centúria de trasbalsament i de transició. La nostra ciutat, com tantes altres de l'Europa del Barroc, es debatia en plena crisi: la guerra, la fam, la pesta fan davallar notablement la seva demografia, atenallen la ciutat i en precipiten la seva decadència.

En efecte, el segle XVII és una etapa considerada tradicionalment de declivi i postració a tota l'Europa occidental: "segle d'impostos, de misèria i de mort". A Espanya aquesta crisi es palesa en un profund esgotament després de l'esforç dels dos segles anteriors, sobretot del XVI. La decadència espanyola és evident en el triple aspecte demogràfic, econòmic i polític. Tots els historiadors en parlen com d'una etapa d'esfondrament, derrota i esgotament (1). El segle XVII, inclement i difícil arreu d'Europa, és per a Espanya el segle de les catàstrofes (2).

Tothom admet que el XVII representa una etapa d'extenuament i, àdhuc, de retrocés, enmig de dues centúries més dinàmiques i renovadores: XVI i el XVIII. Amb totes les matisacions que calgui fer, aquesta veritat global s'ha de sostenir. La decadència es veu més clara en els vells països mediterranis, on s'escanya l'economia al servei d'una política de prestigi i de domini internacional. A Alemanya també s'ensorra un imperi al ritme de la devastació per la Guerra dels Trenta Anys. La prosperitat passarà lentament a nous països, els de l'Europa nord-occidental. En tot cas, la decadència i exhauriment dels pobles que integren la monarquia dels Habsburg és general i arriba a tots els racons d'aquell imperi desequilibrat i inabastable.

(1) Jaume Vicens i Vives titula "La quiebra política de los Austrias" a la cinquena part de la seva *Historia General Moderna*, Barcelona, 1979 (11.ª edic.), ps. 219-288; V. PALACIO ATARD: *Derrota, agotamiento y decadencia de la España del siglo XVII*, Madrid,

1956; A. DOMÍNGUEZ ORTIZ: *Crisis y decadencia de la España de los Austrias*, Barcelona, 1969; P. VILAR: "Decadència catalana i decadència espanyola" a *Catalunya dins l'Espanya moderna*, II, Barcelona, 1964, 139-371.

(2) P. VILAR: *Catalunya dins...*, p. 311.

Al s. XVII, Girona és una ciutat petita que no arriba als 7.000 habitants i que està en contínua davallada. De fet, els historiadors donen dades contradictòries i imprecises. Falten estudis i les xifres aportades són fluctuants i incertes. Joan Reglà li atribueix 6.600 habitants i Jordi Nadal 5.300 a finals de segle. A inicis del XVIII s'havia reduït a 4.473 persones. I, en un estudi recent, Josep Clara li atribueix només 4.000 habitants a la meitat del s. XVII. Talment sembla que, cada vegada, els estudiosos disminueixen la xifra. Amb tot, Girona passa per ser la tercera ciutat de Catalunya, després de Barcelona i Perpinyà (3). El consistori que la governa reproduïx els diversos estaments ciutadans. Els quatre jurats que la representen són: el Jurat en cap, el jurat segon, el tercer i el quart o de mà menor. En el càrrec de Jurat en Cap s'alternen el representant de la petita noblesa resident a Girona –l'estament militar– i el de l'estament ciutadà o de mà major. El jurat tercer, dit de mà mitjana, era un representant dels mercaders i el de mà menor acostumava a ser un artesà qualificat

Els noms que més es repeteixen al llarg del segle XVII en el càrrec de Jurat en Cap són els de Jeroni de Real, Frederic Desvalls, Ignasi Prats, Francesc Çacorumina, Josep de Colomer, Ramon de Xammar, Jeroni de Vallgornera i Ponç de Caramany, entre altres, de l'estament militar. Els dels ciutadans no són tan repetits, varien més en no estar lligats a famílies determinades. Els noms que més hi figuren són els de Joan Baptista Perpinyà, Josep Font, Francesc Burguès i Joan Baptista Moret. Esmentem aquí també el ciutadà Pau Escura, que era Jurat en Cap en el moment de la revolta dels Segadors que esclatà precisament a les nostres comarques la primavera de l'any 1640. Pel que fa als mercaders tornen a repetir-se les cases en els càrrecs de Jurat. En canvi, el de mà menor és el que menys es repeteix, com a màxim per dues vegades (4).

Al costat del consistori gironí de la ciutat, cal posar-hi l'altre consistori, el de la Catedral, el Capítol, força sovint enfrontat amb els jurats de la ciutat, però

(3) Els historiadors no estan d'acord: Mentre Pla Cargol parla de 8.500 a mitjan segle, els últims estudis de Josep Clara demostren que el 1651 Girona tenia poc més de 4.000 habitants: J. CLARA, "La ciutat de Girona a mitjan segle XVII", *Revista de Girona*, 94, (1981), 1-18. (Aquest treball es reproduïx també en el present recull). Cfr. J. REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, Barcelona, 1969, p. 13; J. NADAL, *La població catalana als segles XVI i XVII*, Història de Catalunya Salvat, IV, 1978, p. 62; igual xifra dona J. IGLÉSIES, *Geografia de Catalunya Aedos* (Moviment demogràfic) I, Barcelona, 1958, p.

329. Catalunya entera assolía quasi el mig milió d'homes. Barcelona, la capital del Principat, tenia entre 30 i 40 mil habitants, Perpinyà, 9.000, Girona, 7.000, Lleida, 6.000, Tortosa, 5.000, Tarragona, 4.000, Valís, Vic i Reus, 3.000. Cfr. J.H. ELLIOTT: *La revolta catalana 1598-1650*, Cambridge, 1963, tr. cat. Barcelona, 1966, p. 26.

(4) Al dietari de Real que es guarda a l'Arxiu Històric Municipal de Girona, en començar cada any la narració corresponent, l'encapçala amb els noms dels quatre jurats. Igualment es troben en els lligalls del Manual d'Acords del mateix arxiu.

amb els quals compartia les grans decisions ciutadanes, fent de contrapès i participant alhora en els esdeveniments i preocupacions de la vida ciutadana (5).

En el braç eclesiàstic, a través de la història gironina tot al llarg del segle XVII, cal destacar unes quantes personalitats pel pes que tenien en la vida de la ciutat: En primer lloc, l'ardiaca major de la Catedral, Bernat de Cardona, el qual fou bisbe de Girona després de la guerra (6). No sols fou enviat en moltes ambaixades a Barcelona representant la ciutat juntament amb algun noble o algun jurat (7), sinó que fou també elegit diputat eclesiàstic —cap de la Generalitat— per un trienni difícil, com fou el que seguí a la mort de Pau Claris. Francesc Pijoan, Vicari General, després també nomenat bisbe; Francesc Aymerich, l'altre Vicari General; els germans Cristòfor i Martí Rich, etc.

No és el lloc de fer la història del Capítol, però sí que cal considerar aquí el seu pes ciutadà com a màxim exponent del món eclesiàstic a Girona, comprovar com cada vegada contribuïa a la defensa de la ciutat juntament amb les autoritats civils (8), i com la mateixa ciutat no sabia prescindir de la seva col·laboració, ans la cercava sempre. En les decisions en cas de guerra o pesta, quan es tractava

(5) El pes del Capítol a la ciutat es reflecteix, entre molts altres, en aquest text de Real: «A vint-y-vuit (setembre 1652) se resolgué ab Concell se fes embaixada al molt il·lustre Capítol de la Seu que s servís assistir a la Ciutat en las Juntas de Guerra tindrían, perquè junts prenguessen algun bon acort en los negocios s'anirían oferint. Fèu per assò quatre comissaris que y assistían». *Crònica*, ps. 177-178. Els Capítols de les catedrals de Catalunya manifesten un tarannà bel·licós: sovint enfrontats amb els seus bisbes (a causa de la reforma tridentina) i amb els jurats de la ciutat per qualsevol disputa sobre privilegis. En un lloc així es forgen els esperits lluitadors defensors de les tradicions i privilegis del país, que a vegades es confonen amb els interessos de grup o de classe, especialment de la petita noblesa que, juntament amb els canonges i abats, constituïa un element d'instabilitat. Cfr. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *La sociedad española en el siglo XVII. El estamento eclesiástico*, Madrid, 1970, p. 47 ss.

(6) Fou bisbe de 1656-1658, sempre enfrontat amb el Capítol catedral, és a dir amb els seus antics col·legues. Enemistat també amb els jurats fins a la mort: *Crònica*, 264 i 265.

(7) Ambaixada de Cardona i de Ramon Xammar al virrei, comte de santa Coloma, per explicar-li el perjudici que causaven els "tercios": C. PUJOL i CAMPS, *Gerona en la revolució de 1640*, Asociación literaria de Gerona, 1881, p. 134.

(8) En el setge de Girona de 1653, el Capítol va contribuir així a les despeses de la defensa: «Bernat de Cardona, ardiaca major, 32 marcs i 2 unces; Francesc Pijoan, ardiaca d'Empordà, 47 marcs; Jaume Pijoan, ardiaca de Besalú, 20 m. i 6 un.; Francesc de Maià, ardiaca de la Selva, 29 m. i 4 un. i mitja; Jaume i Narcís Burguessos, 38 m. i 2 un.; Narcís Frigola, 16 m.; Miquel Geronella, 6 m. i 4 un. i mitja; Cristòfor Rich, 20 m. i 5 un.; Martí Rich, 11 m.; Joan Vilar, 19 m. i 2 un.; el sagristà Riera, 7 m. i 4 un. i mitja; el rector de Campmajor, 11 m.; Miquel Gou, 5 m. i 5 un.; Amadeu Ferrer, 6 m. 3 un. i tres quarts; Estanyol Balle, 2 m. i 7 un.; el capiscòl Combellas de Sant Feliu, 4 m. i 7 un. i mitja; Josep Çanou, 1 m. i 4 un.; el canonge Boris de Sant Feliu, 2 m.; Pere Coderch, 6 m. 3 un. i un quart; Mn. Pere Barceló, beneficiat de la Seu, 25 m., 1 un. i un quart». El document acaba així: «Digo yo, don Francisco Osorio [Osorio] he recibido del Sr. D. Bernardo de Cardona, arcediano mayor de Gerona, tres cientos y catorce marcos, seis onzas y un quarto de plata labrada, que a la razón de ocho onzas el marco, hacen dos mil quinientas diesiocho onzas y un quarto, las quales me ha entregado por orden del Sr. marqués Sierra para fabricar moneda para los gastos del ejército de Su Magestat (que Dios guarde), y por ser verdad lo firmo de mi mano. Gerona veinte y quatro de julio de 1653. Don Francisco Osorio Destorga./ Son 314 marcos, 6 onzas, un quarto». (*A.C.G., Resoluciones capitulares* 28, ff. 125 v. 126r).

de contribuir econòmicament a la salvació de la ciutat, sovint ho feien a mitges, meitat la ciutat i meitat el Capítol. Els documents els anomenen els dos **comuns**, encara que canonges i jurats estan enfrontats sovint (9). Així fou, per exemple, en la pesta de 1650, on tot fou decidit per quatre comissaris del Capítol i quatre de la ciutat, i és el mateix Capítol que carrega amb la meitat de les despeses dels doctors Vileta i Mora que han vingut des de Barcelona pel problema del contagi (10).

Però quins eren els problemes i les preocupacions principals dels ciutadans de Girona en l'època de crisi que ens ocupa? Quins remeis aportaven al procés de decadència que inexorablement anava consumint la ciutat?

Els gironins no s'ho miren pas passivament ni resignada. Un document indispensable per saber-ho, és resseguir la crònica o annals de Jeroni de Real de Fontclara. Aquest escriptor contemporani, per la seva doble condició de jurat i de cronista, és un recopilador estricte i indispensable dels problemes que passa la ciutat. Cal destriar de la redacció carregada i desordenada, a voltes inexacta, dels "**assumptes**" i de la **crònica**, tot allò que, més enllà de l'erudició merament literària, representa la preocupació del governant, el projecte de l'arbitrista, la proposta d'un candidat al càrrec públic, de l'home sempre compromès en el millorament de la seva ciutat (11). Els dotze assumptes que precedeixen al dietari pròpiament dit, en la redacció que trobem a l'Arxiu Històric Municipal, inclouen les grans inquietuds provocades pels desastres de la Girona del segle XVII. Aquí, per evitar repeticions i guanyar en claredat, les sistematitzem d'una altra manera, per ordre d'importància.

1. - **La guerra.** La primera angoixa de Girona durant aquest segle fou, sens dubte, la defensa de la ciutat. En efecte, tot el XVII gironí és marcat per la guerra de Secesió (1640-1659), que tingué com a camp de batalla les nostres comarques. Fou un conflicte de llarga durada i d'efectes devastadors sobre el país. Espanya sosté una interminable guerra amb França, complicada per la rebel·lió d'Holanda i, després, amb les sublevacions de Catalunya i de Portugal. Mai com en aquest segle, Catalunya no s'ha evidenciat com una terra de pas, i Girona, amb les seves comarques, especialment l'Empordà, representen un continuat anar i venir d'exèrcits que ocupen i desocupen el país, que conquereixen, maltracten i xafen les nostres contrades com si fossin una terra de ningú. De fet són el camp de batalla del gran conflicte europeu de la Guerra dels Trenta Anys, més del que podien ser-ho Flandes, el Franc Comtat i el sud d'Alemanya. L'es-

(9) Diferències entre els dos comuns, Capítol i Ciutat: v. *Crònica* de J. DE REAL, p. 276.

(10) J. DE REAL, *Crònica*. (Manuscrit de l'AHMG), p. 155, juliol 1650.

(11) Els assumptes de Real són molt desiguals. En els 4 primers tracta de temes histò-

rics o llegendaris, però a partir del 5.^è comença a tractar dels danys de la guerra, de la pesta, de la fam, dels motins populars, de la conservació i augment dels habitants, de consignes de bon govern, d'un nou hospital, d'un Mont de Pietat, dels aiguats i de la defensa militar de Girona: J. DE REAL, o.c., ps. 24-54.

cenari de la dramàtica pugna entre França i Espanya per l'hegemonia a Europa, en la qual vam pagar el preu més alt.

Girona, primera plaça forta venint de França, va patir aquestes guerres com ningú, va contemplar l'anar i venir dels soldats mercenaris d'ambdós exèrcits i va sofrir-ne l'ocupació per un temps molt llarg. Perquè, àdhuc quan pràcticament tot el Principat havia retornat a l'obediència de la casa d'Àustria l'any 1652, a les contrades pirinenques i a la plana de l'Empordà es mantenia una lluita intermitent per part dels més obstinats, sostinguts per les incursions franceses, que constituïen una amenaça incessant per a Girona (12).

Sobre la guerra, a la vegada, els nostres avantpassats en feren les seves reflexions i en formularen unes propostes de solució concretes. Ja a partir de les campanyes de Leucata (1637) (13) i de Salses, quan es recuperava aquesta fortalesa per a Espanya (1639) (14), i, més tard, amb la revolta popular (1640) i la subsegüent guerra de separació que durarà dotze llargs anys a les nostres terres, afectant les comarques del nord-est del Principat, és a dir, Girona i l'Empordà d'una manera especial. Sobretot després de la caiguda de Perpinyà i de la invasió del Rosselló pels francesos (setembre de 1642) (15), les terres de Girona esdevenen contrades frontereres, sempre en perill i en estat de guerra, tan aviat ocupades com abandonades. Primer foren els espanyols que feren capitular la ciutat el 1652. Després els francesos el 1653. Encara, el 1675, força més tard de la Pau dels Pirineus, Girona va ser assetjada pels francesos del mariscal Schomberg que havien envaït el Principat i es passejaven tranquil·lament per l'Empordà; el 1684 fou atacada pel mariscal Bellefonds i el 1694 pel de Noailles, al qual es va rendir (16). En aquestes operacions militars, des que s'havia perdut el Rosselló, la primera resistència que es trobava era Girona, car a l'Empordà no hi havia forteses de defensa.

Al final de la Guerra dels Segadors, especialment des del 1653 en què ja havia caigut Girona, la ciutat rep les envestides constants dels dos exèrcits: el francès que ataca des de Roses i l'espanyol des de Girona mateix. Durant més de 20 anys els soldats francesos senyoregen per l'Empordà i els espanyols per la Selva. La línia divisòria entre els dos exèrcits es trobava ara al Ter ara al Fluvià, convertint aquestes contrades en un continuat camp de batalla (17).

(12) Cfr. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Crisis y decadencia de la España de los Austrias*, Barcelona, 1969, p. 159.

(13) «L'any 1637, una companyia de Girona comandada pel capità Galceran de Cartellà, figurà en l'acció de Leucata, on va tenir 61 baixes: 41 ferits i 11 morts, entre ells l'alferes Felip Garra, que va morir heroicament»: C. RAHOLA, *La ciutat de Girona*, I, Barcelona, 1929, p. 92. Cfr. E. ZUDAIRE, "Empresa de Leucata: Lance fatal del Virrey Cardona (29 agosto-29 septiembre 1637)", a AIEG XIV, (1960), 85-116.

(14) «Una companyia gironina en el setge de Salces, l'any 1639, el capità de la qual, Francesc Desbach, va sucumbir a conseqüèn-

cia de les ferides rebudes»: C. RAHOLA, o.c., p. 92.

(15) La conquesta de Perpinyà fou una operació militar extraordinària, amb un gran exèrcit, els millors mariscals, la presència de Richelieu i del mateix Lluís XIII al camp de batalla, i tingué dues parts: primer la conquesta de Cobliure, per trencar la relació d'ajut entre Roses i la capital del Rosselló (1 d'agost) i, després, la de Perpinyà mateixa que capitulà el 9 de setembre. Ja per sempre més el Rosselló formaria part de França: J. SANABRE, *La acció de Francia en Cataluña*, Barcelona, 1956, ps. 229 i 231.

(16) C. RAHOLA, o.c. p. 96.

(17) J. DE REAL, *Crònica*, p. 272.

Però més que els fets de guerra i les seves etapes, ja conegudes, aquí ens interessa sobretot la consideració que en va fent la ciutat fins a mentalitzar-se tota ella. Girona, en constant situació de perill i exposada a totes les brutalitats dels exèrcits, elabora tota una teoria de defensa a través de les decisions dels seus jurats i dels altres consistoris, sense oblidar la opinió del seu cronista en aquella època, Jeroni de Real.

Vet aquí el pensament ciutadà sobre la guerra i la defensa:

La guerra ha estat un gran mal per a Catalunya i, en particular, per a Girona i les terres del seu bisbat. Com a les més frontereres amb França, són les que majorment han patit i les que més contínuament són exposades al mal de la guerra.

Es considera absolutament negatiu per a tot el país portar la guerra dins les nostres fronteres. Aquesta astúcia de França representa el màxim perill de desintegració dels estats de la monarquia. Per això, i en vistes al bé comú de la corona, la cort s'ha de deixar aconsellar i ha d'escollar la veu de la ciutat de Girona, expressada a través de les seves autoritats. Una veu de tota confiança, perquè ve d'una ciutat plenament fidel com és Girona i perquè, a més, és la primera perjudicada i afectada. No es pot organitzar eficientment la defensa de la frontera des de la cort de Madrid:

«Obligació nos toca a los habitants de Gerona i a son magistrat, com a tan interessats i immediats en el perill de la guerra, dar les intel·ligències i advertiments que apareguen ser de conveniència per la conservació de la monarquia i sos pobles, pues d'ells se formen les províncies i regnes, i mirar per cada u d'ells és lo benefici de tots los comuns, pues són membres d'un mateix cos. I així, ni son rei ni sos ministres, han de sentir mal que el magistrat de Gerona done advertiments per sa conservació, sinó tenir a la ciutat per molt lleal i fidel, com ho té molt grangeat de llarg temps i ho va continuant» (18).

Totes les classes socials del Principat desitjaven la pau, i en veure que, després de Westfàlia, les hostilitats entre França i Espanya continuaven, la població va tenir una desil·lusió gran i generalitzada.

També per a Girona el màxim bé fóra que fessin les paus Espanya i França. Vet aquí com l'interès universal de pau (19) coincideix amb el particular de Girona, com a ciutat més afectada. Almenys seria de desitjar, en aquest sentit, que Espanya no intentés recuperar el Rosselló, car llavors ja tornarien a tenir la

(18) *Ibid.*, ps. 24 i 25.

(19) Felip IV també volia la pau: així ho escriu a la seva confident Sor Maria de Agreda: «Confiesoos que me veo bien congojado, porque conozco el estado de esta Monarquía y

me veo solo con toda la guerra a cuestras, aunque no omito ningún medio que conduzca a la paz» (29-XII-1648): F. SILVELA, *Cartas de Sor Maria de Agreda y del rey Felipe IV*, Madrid, 1885, p. 351.

guerra a casa i l'Empordà convertit en camp de batalla (20). Seria una guerra de mai no acabar: un any ens agafaria Espanya i l'altre, França! En tot cas, o es recuperava el Rosselló amb seguretat o es deixa, car altrament només s'aconseguiria «encendre un foc que no es veuria apagat fins a ser destruït l'Empordà» (21).

Perquè si es reconqueren només algunes forteses, que després es tornarien a perdre, es manté un estat de guerra que va esgotant el Principat que ja prou que ho està. I amb un exèrcit de cavalleria que estigui permanentment alerta i visqui sobre el país, es torna a plantejar el problema dels allotjaments de la soldadesca: «Cavalleria que, si no és pagada, poc menos dany i estrago rep la terra dels amics com dels enemics» (22).

Girona arriba a unes conclusions sobre aquest estat intolerable de guerra en què es troba la ciutat al llarg de tot aquest segle, i les expressa clarament Jeroni de Real en el cinquè dels seus assumptes. Les raons que Girona veu per no fer aquesta guerra són les següents:

1) Ha estat un gran mal començar la guerra per Leucata i portar-la així dins el país. 2) No tenint prou força per recuperar Perpinyà, no ens convé fer la guerra per la frontera del Rosselló. 3) Cal tenir en compte que la majoria dels ciutadans de Girona, tant eclesiàstics com civils, tenen rendes i terres a l'Empordà i, si hi ha els exèrcits allotjats –a l'estiu el francès i a l'hivern l'espanyol– es despoblarà la comarca i els ciutadans de Girona aniran a la ruïna. 4) És força cert que si Espanya no comença la guerra per aquesta part (Rosselló), tampoc no ho farà França, la qual més aviat la començaria per Flandes. 5) És més difícil a l'exèrcit espanyol mantenir-se al Rosselló que al francès a l'Empordà, perquè en no haver-hi aquí forteses que el detinguin, fàcilment es fa amo de tota la terra, arribant fins a Girona, com s'ha vist tantes vegades (23). 6) L'única raó vàlida de fer la guerra per aquest costat seria recobrar Perpinyà amb un gran exèrcit. 7) Els diners per pagar la tropa s'haurien de dipositar a la Taula de Girona i anar directament a mans dels soldats: és l'única manera d'assegurar l'eficàcia d'un exèrcit (24). 8) Seria bona política que les terres frontereres, com són les del bisbat de Girona, i especialment l'Empordà, no tinguessin durant l'hivern ni allotjaments ni contribucions, que ja suporten els estius i molt sovint el pes dels exèrcits

(20) He de rectificar una meua impressió reflectida en un estudi anterior: Real, no renuncia resignadament al Rosselló, sinó que només és partidari d'atacar a la segura. Per 4 vegades repeteix: «si no fos amb un poder tan gran que bastàs per pendre Colliure y sitiar Perpinyà»: *Crònica*, p. 35; cfr. ps. 25, 26 i 27.

(21) *Crònica*, p. 25. Vegeu els successius setges d'espanyols i francesos ja descrits anteriorment, p. 89 i tornats a citar a la nota 23.

(22) *Ibid.* p. 25.

(23) Després de ser reconquerida pel Marquès de Mortara i reintegrada a Espanya, com la major part del Principat el 1652, Girona encara fou assetjada 4 vegades més pels francesos: el 1653, 1675, 1684 i 1694. El setge de 1653 va durar 52 dies, i cap no va recibir llevat de l'últim pel Mariscal de Noailles: C. RAHOLA, o.c., p. 119.

(24) Que la soldada no passi pels oficials, que passant per tantes mans no arriba als soldats, els quals es veuen obligats a captar, com ha passat a Girona. *Crònica*, ps. 27 i 28.

Així queda formulada la prevenció o el recel de la ciutat de Girona davant el perill de guerra, que es manté vigent després de les paus de Westfàlia (1648) i dels Pirineus (1659), car les hostilitats franco-espanyoles continuen, encara que circumscrites a la zona pirinenca.

Però de tal manera es veu important per a la ciutat que no hi hagi guerra en aquestes fronteres que, en cas que Espanya intentés l'ofensiva (sempre que no fos per conquerir Perpinyà), Girona hauria de negar-se a donar gent i igualment els pobles, perquè es tornaria a fer la guerra en la seva pròpia terra i resulta alhora insuportable i inútil, perjudicial sempre per al conjunt de la corona espanyola i per a la nostra ciutat. En aquest cas, cal atrevir-se a una resistència civil i a contradir els ministres reals, perquè és evident que els francesos porten avantatge, car tenen més fortalises al Rosselló que nosaltres a l'Empordà. Real propugna la desobediència cívica a les autoritats centrals i al virrei, també perquè diu que aquestes autoritats forasteres no són les que sofreixen els inconvenients de la guerra, sinó la gent de la nostra ciutat i dels pobles de la comarca.

Però, bo i tenint aquest desig que es mantingui la pau a la frontera del Rosselló, la ciutat de Girona es prepara per a la defensa. Examina i proposa mesures davant l'eventualitat d'una invasió o d'un setge, no gens improbable. De fet, la situació és de guerra latent i només falta que esclati. Jeroni de Real a l'últim dels seus assumptes dóna aquest consell pel que fa a la defensa de Girona:

Primerament cal afirmar davant del rei la importància de la conservació de Girona per la defensa de tot el Principat de Catalunya, d'Aragó i de la monarquia entera. Girona s'ha convertit en la porta d'entrada de totes les invasions: Si França se n'apoderava, el mateix faria de la marina i la muntanya, com ho tenia antes de les paus de 1660 (25), i, unides les forces del Rosselló i de l'Empordà, faria cada any un gros de cavalleria que correrien en lo estiu tot lo restant de Catalunya i part d'Aragó... amb que hauria Espanya de tenir sempre un grandíssim número de cavalleria per oposar-se-li en lo restant de Catalunya i Aragó, amb que lo país los hauria de sustentar si Espanya no els pagava, que li causarien tants danys casi com los enemics» (26).

D'aquí la importància de conservar Girona i tenir-la ben defensada, perquè sempre resulta més fàcil proveir-la abans que no pas socórrer-la si és assetjada.

De tota manera, i atesa la dificultat amb què Espanya tarda a fer un exèrcit, la ciutat de Girona convindria que demanés ajut a la cort. De la mateixa manera que ha contribuït amb les despeses per a municions, el govern de la cort podria disposar un milió de ducats o més a la Taula de la ciutat (27). Així, si Girona

(25) Se suposa que fa referència a la Pau dels Pirineus que fou el 1659.

(26) *Crònica*, p. 49.

(27) La Taula de canvi de Girona, que ja havia estat aprovada el 1443, va començar a

funcionar de veritat l'any 1568. El XVII les banques al nostre país entren en crisi, desplaçant-se als països del NO d'Europa, Anglaterra i Holanda (Banc d'Amsterdam el 1609). Cfr. J FORT i OLIVELLA, *Aproximació a la Taula de canvi de Girona* (treball inèdit d'Història Moderna), Girona, 1980.

disposés d'aquests diners, seria més segur alçar gent del país amb promptitud i assegurar la defensa. Això seria més fàcil que reunir un exèrcit de fora, que sempre es fa amb dificultat (28). En definitiva, Girona ha de témer les escomeses de l'exèrcit francès contínuament, només pel fet que França ja ocupa el Rosselló i que, no havent-hi fortaleres defensives a l'Empordà, el camí cap a Girona resta obert i expedit (29). La ciutat en aquesta època tenia les muralles suficientment altes i no era fàcil d'escalar-les, si no s'hi feia primer una bretxa. Real, en el seu manuscrit, presenta tota una sèrie de mesures que cal prendre i actuar, dins i fora de la ciutat, per a la seva defensa en cas de ser assitiada. Finalment presenta fins i tot un plànol o mapa, esquematitzant en un dibuix la formació defensiva que convé fer a la muralla (30).

Però no és només la guerra pel costat de França el que Girona tem. També hi ha el risc dels abusos dels "tèrcios" i el perill de les rebel·lions. La presència d'un exèrcit allotjat al país «tenia el risc de provocar una agitació popular, sobretot pagesa» (31). Els incidents a tot Catalunya per la presència dels exèrcits foren constants: la població catalana se'ls mirava d'entrada amb desconfiança i aversió (32).

Els tumults populars constitueixen la quarta plaga per a la Girona d'aquest temps, com diu Real, juntament amb la guerra, la fam i la pesta. Fou una constant també a moltes altres contrades d'Europa: revoltes rurals o ciutadanes d'un poble desesperat per la sequedat, les males collites i les extorsions dels soldats (33). Aquests aïdarulls de la classe pagesa, aquest moviment espontani d'ira i de revolta, el va veure moltes vegades el Principat i la nostra ciutat tot al llarg del segle XVII. El cronista de Girona fa referència a bastament de la rebel·lió pagesa

(28) Real posa en relleu la promptitud amb què França reuneix un exèrcit i la lentitud amb què ho fa Espanya: *Crònica*, p. 49. Per altra banda, «els catalans no podien ésser reclutats per l'exèrcit del rei», però podien ésser convocats pels organismes autòctons o tradicionals: P. VILAR, *Catalunya dins...*, o.c., p. 362. Aquest privilegi del Principat és tingut en compte en la proposta que fa Real.

(29) Per a la defensa de la ciutat, Real demana: «S'hauria de tenir previngut de la provehedoria 1600 sacs, 40 cairats de 20 pams i 800 claus de dos puntes de pam i mig, 200 barres de ferro de 20 pams d'alçada, com les de les capelles, 12 xarngues molt grosses que tinguin molta aigua»: *Crònica*, p. 50.

(30) *Crònica*, ps. 51-54. El dibuix és a la p. 54. Llocs de la guarnició: «Des de las falsas al portal de St. Pere, que s lo més flach y perillós, posar-hi un tèrrio de sinch-cents homens; del portal de St. Christófol, torra Gironella, fins a St. Domingo, dos-cents hòmens ab dos companyias; de St. Domingo al Portal Nou, cent hòmens; de St. Francisco a St. Agustí, tres-cents

hòmens; los retents fossen a la plaça de St. Pere, a la plaça dels Lladoners de la Seu, a la plaça d'en Vila y a la plaça del Mercadal". *Ibid.* ps. 51-52.

(31) P. VILAR, o.c., p. 362.

(32) Per a la revolta popular vegeu: J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana 1598-1640*. Barcelona 1966; J. BUSQUETS, "Revolta popular i religiositat barroca", a *Treballs d'Història*, Girona, 1976, ps. 63-84; A. SIMON, "Catalunya en el s. XVII: La revuelta campesina y popular de 1640". *Estudi general*, 1 (1981), 137-147.

(33) Cfr. B. F. PORCHNEV, *Les révoltes populaires en France avant la Fronde de 1623-1648*, Moscou, 1948 (tr. francesa, 1963); R. MOUSNIER, "Les mouvements populaires en France au XVIIe siècle", a *Revue des travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politiques*, Paris, 1962; J. H. ELLIOTT, L. STONE i altres: *Revoluciones y rebeliones en la Europa Moderna*, Madrid, 1972.

de 1640, quan aquella primera revolta popular era tan generalitzada a les comarques de l'entorn, que constituïa una amenaça constant per a la ciutat (34). Girona es defensava alhora dels abusos dels "tèrcios" i de la protesta dels camperols. Aquesta ciutat, doblament amenaçada, també reflexionava sobre les causes i els remeis de la revolta popular. Real explica amb tot detall a la seva crònica aquest alçament del camp que, iniciat a la Selva, s'encamina directament cap a Girona bo i perseguint els soldats que fugen devers el Rosselló. Però, a més de la descripció del cronista, interessen aquí els consells que dona el jurat i l'home amb experiència de govern quan, en una edat ja madura i amb suficient perspectiva, judica aquells fets. Primerament distingeix una revolta per motius justificats de descontent, de les mogudes només per ambició o falta de sentit cívic. Pel que fa a les primeres, l'autoritat les ha d'apaivagar reconeixent, però, els manaments i les injustícies que puguin haver-hi, posant-hi remei immediat. Per a les altres, dona consells molt variats, des de prohibir les armes de foc fins a tancar els portals de la ciutat, col·locant-hi guardes de tota confiança, i àdhuc suggerint diverses astúcies per confondre i vigilar els caps responsables de l'aldarull. Per això caldrà que els governants facin confiança als ciutadans ben intencionats i es procurin l'ajut dels partidaris de l'ordre públic i del bé comú (35).

2. - **La pesta.** Un altre flagell per a les ciutats i les poblacions del segle XVII fou la pesta. Girona tampoc no se'n va lliurar i resultà tan o més exterminadora que la guerra.

La pesta o epidèmia infecciosa de qualsevol classe, era sovint una conseqüència extrema de la mateixa guerra, agreujada per la fam i la manca d'higiene personal. De fet, en èpoques de pau i quan milloraven les condicions d'habitabilitat, minvava notablement (36). Es tractava de la pesta bubònica que no havia desaparegut del tot des del XIV (la "pesta negra" o "mort negra"), encara que estava més localitzada (37), i apareixia complicada amb altres malalties, a més de la desnutrició i la fam generalitzada, presentant un índex molt elevat de mortalitat. Sovint morien més de la meitat dels atacats pel contagi (38). Durant tot el segle, de forma intermitent, el país va suportar aquest flagell, estenent-se a tota la península hispànica, encara que d'una manera irregular. El total de víctimes a les Espanyes seria de mig milió, segons admet Domínguez Ortiz. A Catalunya va

(34) Girona passa alguns veritables perills i altres pànics imaginaris, com el de la nit del 16 al 17 de maig de 1640: v. C. PUJOL CAMPS, o.c., ps. 124 i 125.

(35) *Crònica*, p. 33. Real valora molt el paper dels governants o magistrats de la ciutat, funció que ell mateix havia exercit, i que considera capital, si és exercida amb abnegació i seny, per apaivagar les revoltes i procurar el bé de la ciutat.

(36) D. H. PENNINGTON, *Europa en el s. XVII*, Madrid, 1973, ps. 31 i 32.

(37) Aquest segle hi hagué pesta arreu d'Europa: Suïssa, 1610 i 1615; Alemanya i Holanda, 1623-24, 1634-35; a Itàlia del nord, 1630 i 1656-57; Holanda, 1663-64; Londres, 1665; Àustria, 1668: Cfr. PENNINGTON, o.c., p. 31.

(38) A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, "Hambre, peste y guerra: La demografía española en el siglo XVII", a *Historia 16*: España, s. XVII, 1979, p. 16.

produir un descens del 20 % de la població i representa, segons Jordi Nadal, el factor més important de la davallada demogràfica.

A més d'aquesta pesta hi havia simultàniament altres epidèmies com el tifus, propagat especialment pels exèrcits, la verola que s'acabava de conèixer, etc. En canvi, la sífilis feia menys estralls que anys enrera (segles XV i XVI).

L'epidèmia, doncs, va tenir diversos períodes amb una incidència desigual. El segle ja començà amb una plaga al nord d'Europa que es va estendre a les altres regions. El 1630 ve marcat per "la pesta italiana" que ens arribà a través del sud de França: hi hagué una gran alarma arreu d'Espanya.

La gran pesta, que representa la més forta mortalitat després de la pesta negra del XIV, s'inicia al nostre país el 1650 i s'allarga a diverses comarques del Principat per més de dos llargs anys. Pràcticament, fins al 1654.

S'havia iniciat en dos focus: l'un al sud, a Tortosa, i l'altre al nord, a Girona, a començaments de l'any 1650. De la nostra ciutat passà a Barcelona on moriren més de 30.000 persones. Sembla una xifra extremadament desorbitada per una ciutat que tenia poc més de 50.000 habitants, però la quantitat és donada per vàlida pels historiadors actuals. Jordi Nadal accepta aquestes 30.000 baixes d'aquests anys, conseqüència -diu- de la combinació de la pesta, la fam i el setge de la ciutat (39). Resulta molt difícil el càlcul i «una estimació de conjunt de les conseqüències demogràfiques d'aquesta pesta és impossible» (40), però sí que frenà decididament la tendència de puja del moviment demogràfic, almenys de moment.

A Girona, en aquesta gran pesta de 1650, van morir més de 1.500 persones, segons Real. El càlcul ha semblat exagerat (41), com comentarem més endavant. El contagi passà a Barcelona, on encara fou més greu i es perllongà fins al final de la guerra.

Aquesta pesta a la nostra ciutat, en plena guerra, quan encara depenem de França, contribueix a la desmoralització general i agreuja notablement la crisi de les relacions de Catalunya amb la seva aliada. La situació del país és desfavorable, tant des del punt de vista polític com militar, i s'inicia la deserció, perquè la pesta ve a afegir-se a la contestació i el desengany generals. No arribava diner de França, mancaven els queviures pel desastre de les collites i el bloqueig marítim, hi havia una total divisió i desacord entre els ministres i, especialment, entre els consistoris catalans i les autoritats franceses. Sense virrei, car ja ningú no volia venir a fer-ne en un país tan desgraciat, i amb el poder dictatorial i desesperat del bisbe Marca que desconfiava de tothom i, especialment, del Consell

(39) J. NADAL, *La població catalana als segles XVI i XVII*, a "Història de Catalunya". Ed. Salvat, Barcelona, 1978, p. 62. Ja el 1647 a València n'havien mort més de 16.000 de la mateixa epidèmia: *Ibid.*, p. 16.

(40) P. VILAR, o.c., p. 367.

(41) Clara considera un pèl exagerada aquesta xifra. Ell només en troba unes 1.000 en el seu recompte. Vegeu el seu treball en aquest mateix volum.

de Cent i de la mateixa Generalitat. Afegim-hi encara que les ciutats i poblacions anhelaven cada vegada més clarament el final de la guerra, esgotades sobretot pels excessos dels soldats famolencs i mal pagats que maltractaven el Principat com si fos terra d'ocupació. Enmig d'aquesta deplorable situació polític-militar de Catalunya (42), que assenyala una veritable crisi social, ve la pesta, primer a Girona i després a Barcelona, i fa precipitar la total desconexió entre els organismes polítics del Principat confirmant la deserció general (43).

A Girona el contagi arriba l'abril del 1650. Ja en els primers mesos d'aquell any, les repetides processons i rogatives, a un ritme diari, motivades per la pesta que s'havia declarat a Tortosa, semblen un mal averany que preannunciï també la seva arribada a Girona (44).

De fet, a la ciutat, l'alarma arrenca amb la mort de l'infermer de l'hospital el 20 d'abril. La malaltia va contagiar-se a la seva dona, a familiars i veïns. L'origen és confús, però en la documentació es parla d'un soldat que arribava de Tortosa (45). Els metges de Girona declararen de seguit que era contagi, mentre que el Dr. Vileta, metge enviat per Barcelona, més políticament, decidia que no ho era i que de moment no convenia alarmar-se.

Els mesos d'abril fins a juliol, són marcats per la indecisió en el captament de les autoritats gironines: Es començava a actuar com si fos pesta, però no era declarada oficialment. De fet anà en augment i, si havia començat de forma lleu i delimitada, anà estenent-se i agreujant-se la situació sanitària de la ciutat. Fins al primer d'agost, el Dr. Argila, un nou especialista enviat des de Barcelona, no declarà que era pesta. Llavors, es van prendre les mesures necessàries amb tota publicitat (46).

Per començar, s'establiren dos hospitals, el general i el de la Misericòrdia, i, encara, en no ser suficients, s'ampliaren amb el convent del Carme (47). S'utilitzà també el dels caputxins per a lloc de convalescència.

La ciutat s'organitzà. S'establí una **Junta del Morbo** en la qual col·laboraven quatre comissaris del Capítol. Aquesta Junta va escollir tres batlles que eren els qui conduïen els malalts als llocs prèviament assenyalats. Molta gent marxà de Girona espantada, entre ells el Jurat per l'estament noble Josep de Colomer,

(42) J. SANABRE, o.c., ps. 484-485.

(43) *Ibid.*, p. 486.

(44) «A trenta, per haver-hi tant gran axut per los esplets i també en Tortosa pesta declarada, se començà a traure patent lo Santíssim Sagrament per las iglésias, anant als oficis los jurats, assistint-los la tersera part de las confrarias dels oficials, y lo dimecres se feya un ofici a sant Narcís per lo Capítol i professó fins lo quatre cantons. Després se ordenà que las donas, per carrers, ab minyones vestidas de

blanch, aportant un Cristo, tinguéssan una hora de oració...»: *Crònica*, p. 150. La pesta entra a Tortosa des del regne de València on ha començat ja el 1647; provenia de l'Alguer, segons sembla. Cfr. J. NADAL, o.c., p. 59.

(45) *Crònica*, p. 152.

(46) *Ibid.*, p. 156-157.

(47) «Als frares se'ls assenyalà per llur habitació la casa de D. Diego Çarriera, en lo carrer de Ciutadans»: *Ibid.*, p. 157.

mentre el Jurat en Cap, Jeroni Vergés, va emmalaltir greument, encara que no és cert que fos de pesta. Quedaren només dos Jurats per al govern de la ciutat. Va córrer tant la veu de la pesta de Girona que els ciutadans que sortien fora de la ciutat, eren vigilats i perseguits «com a bandolers» (48), sobretot per prevenir que no s'acostessin a la ciutat de Barcelona. Arreu del país, s'evità i es prohibí el comerç i les relacions amb Girona.

Aquestes dificultats van fer augmentar les barraques que s'anaven edificant com un cinturó entorn de la ciutat, fent-se molt difícil el subministrar-los aliments (49). Les barraques es construïen pel sector de Vila-roja fins a la vall de Sant Daniel (50).

Per desinfectar la roba i les cases es feia amb un sistema ideat per un francès que en tenia experiència i es va mostrar molt eficaç. Real, en la seva crònica, explica amb tot detall el mètode i la composició dels productes de desinfecció (51).

A finals de novembre cessà la pesta. Havia durat vuit mesos llargs. Però fins al 25 de febrer de 1651, no es restabliren les relacions socials de Girona amb la resta del Principat (52).

El balanç que en dóna el nostre cronista és el següent: El total de morts fou de 1.550, dels quals 616 moriren en la mateixa morbaria, o lloc dels apestats, segons el compte i registre que en tenen els caputxins des que hi entraren a fer-se'n càrrec. És una xifra molt alta, com hem dit al començament, car representa més de la quarta part d'una població total de 5.300 habitants que tenia la ciutat. Jordi Nadal la dóna fonamentalment per vàlida, mentre que l'estudi de Josep Clara obliga a reduir a un miler els morts pel contagi a Girona el 1650.

De les cases religioses se'n coneix el nombre de morts amb tot detall. Els religiosos anaven a assistir i a confessar els malalts per les cases o a la mateixa

(48) *Ibid.*, p. 158.

(49) La gent benestant i els eclesiàstics hi aportaven: Francesc de Maià, ardiaca de la Selva, i Francesc Pijoan, ardiaca d'Empordà i Vicari General, donaren sis diners i 180 pans i la ciutat pagava els altres 6 diners i 120 pans. «Esta almoïna se dava per mà del curat de Sant Feliu, a la Font del Rei, a les 8 hores del matí, y de eixa manera se abstenien de entrar en ciutat, que són ocasió de apegar-se més prest lo mal. Lo Sr. D. Bernat de Cardona, ardiaca major de la Seu, hi donava cada dia 70 pans de canonge a la morbaria y, après, contribuï amb un pa per persona dels abarracats: *Crònica*, p. 159.

(50) *Ibid.*, p. 160.

(51) «Varen-se purificar las casas ab fums, ab herba seca y materials molt violents y costosos... Restàvan ditas istànties ben netas y

purificadas, que no s'ha vist haja reverdit ni tornat lo contagi... Segons la cantitat dels focs s'hi posàvan los materials: vitriol, 3 lliures. Sal mitre, 3 lliures. Resina de pi, 3 lliures. Mirra, 3 lliures. Alum de rocha, 1 lliura. Arsènic blanc, 8 onsas. Arseni roig, 8 onsas. Sublimat, 6 onsas. Sofre, 3 lliures. Pega grega, 1 lliura. Pega negra, 2 lliures. De sabina, que és una herba, 4 punys. Ginebrons, 4. De olives de llor, 4 punys. De nous de ciprer, 24. Tot picat grosserament y mesclat... Se tancan bé las portas y finestras de l'aposiento, segons la capacitat se fa un foc o dos, y en cada hu, s'hi posa un bon puny de dit material». *Crònica*, ps. 160-161.

(52) *Ibid.*, ps. 162-163. Encara les morts per la pesta no s'han pas acabat definitivament. El 1653 hi ha alguns morts a Girona de tant en tant (p. 220). A Figueres el juny del mateix any el contagi causa víctimes (p. 224).

morbaria (els caputxins). Moriren de contagi els següents: 3 dominics, 13 franciscans, 7 del Carme, 3 de la Mercè, 2 agustins, 12 jesuïtes, 18 Carmelites Descalços i 3 de sant Francesc de Paula. Hi faltan, evidentment, el nombre de caputxins així com el nombre del clergat secular que també hauria estat víctima del contagi. Un total, doncs, de més de 60 religiosos moriren a causa de la pesta. De les cases religioses femenines no en morí cap monja, atès que moltes anaren a casa les seves famílies a la mateixa ciutat (53).

Real explica encara com hi havia, en el moment culminant de la pesta, 390 malalts de plegat, i que les cases afectades de contagi eren entre totes plegades unes 604. Les despeses de desinfecció sumaren un total de 3.322 lliures (54). Aquest és el balanç en xifres.

Si el contagi cessà a Girona, s'agreguà en canvi a Barcelona on el pànic s'en-vaï de llurs habitants. A partir del gener següent i durant tot el primer trimestre de 1651, sortiren de Barcelona més de la meitat dels habitants en busca d'una seguretat per la seva vida (55). Adhuc les autoritats, els membres de la Generalitat, del Consell Reial i el mateix bisbe Marca que era la màxima jerarquia francesa que quedava, abandonaren la capital instal·lant-se a Terrassa, Manresa i a d'altres poblacions properes. Molts personatges d'aquests marxaren també cap a Girona, segurament per acostar-se a França car ja es preveia el final de la guerra. Així ho féu el "Nunci" Vincenzo Candiotti que es refugià a Fornells, en una casa dels jesuïtes i, des d'aquest poble proper a Girona, enviava la seva correspondència diplomàtica a Roma (56). Aquesta deserció massiva, va agreujar encara més la desconexió entre els organismes del govern i fou el motiu que el divorci entre les autoritats catalanes i les franceses, amb llurs respectius partits fos ja irremeiable a causa d'aquesta llarga temporada de pesta, que Pierre Vilar no dubta de comparar amb la de 1348 (57).

El govern del país va deixar de funcionar per la dispersió i les dificultats de relació a causa del contagi. Aquesta pesta fou una gran tragèdia per a Catalunya, amb efectes negatius molt palpables: «L'accident més important de la crisi demogràfica del segle XVII va ésser l'epidèmia de pesta bubònica que va assolir el Principat des del començament de 1650 fins a la darrereria de 1654» (58): 30.000 víctimes a Barcelona que devia comptar poc més de 50.000 habitants, 1.500 a Girona, 1.149 morts a Tortosa, prop d'un miler de víctimes a Manresa, més de

(53) Domínguez Ortiz també fa notar aquesta diferència que no és només de Girona sinó de tot Espanya, però dóna la raó contrària a la de Real: «También es muy notable el distinto comportamiento de frailes y monjas ante la muerte; los primeros pagaron un tributo elevadísimo, mientras las segundas, reclusas en conventos con amplios jardines, sin comunicación con el mundo exterior, resultaron inmu-nes». *Hambre, peste y guerra*; art. cit., p. 18.

(54) *Crònica*, p. 30. Real acusa d'indecisió els jurats de la ciutat.

(55) J. SANABRE, o.c., p. 486.

(56) Les cartes des de Fornells i de Girona són a l'Arxiu Vaticà, *Nunziatura di Francia* 105, febrer-juny 1652.

(57) P. VILAR, o.c., p. 348.

(58) JORDI NADAL, o.c., p. 59. Aquest historiador fa esment del llibre de Baptismes de Lloret de Mar on el rector va escriure: «Explicit annus infelicissimus 1650, que pestis, fames et bellum grassabantur in Cathalonia».

400 a Calaf (aquí representa el 40 % d'una població de 1.097 habitants!), etc. La població del Principat que havia tornat a recuperar-se en començar el segle XVII i que, si no arribava al mig milió, ja s'hi acostava rebé un cop molt fort. Pel contagi va morir un 20 % de la població de la Catalunya estricta, la qual cosa suposa poc més de 100.000 víctimes, encara que potser no totes a causa de la pesta.

Aquesta epidèmia, doncs, fou un problema més greu i més decisiu que la mateixa guerra. Fugint de la mortaldat que amenaçava totes les classes del país, hom desertava de l'aliança amb França i s'esqueixava un pacte defensiu i un projecte polític –sempre feble– signat feia poc més de 10 anys (59). Vet aquí com la pesta a Girona i Barcelona va contribuir, no sols a la depressió quant al nombre d'habitants, sinó també a la desfeta política de la secessió de Catalunya, contribuint en gran manera a la pèrdua de la guerra (60).

3. - **La crisi demogràfica a Girona.** La conseqüència de tants factors negatius –la terrible trilogia de fam, pesta i guerra, com diu Domínguez Ortiz– fou la davallada notable de la població (61). «El segle XVII, les ciutats es buiden», afirma Pierre Vilar (62).

El despoblament de Catalunya i de tota la corona d'Aragó, en comparació de la demografia més satisfactòria que oferia l'Espanya interior, és ben conegut i es manté durant tot el XVI. Però, a la primera meitat del XVII, com hem dit, almenys fins al 1640, aquesta relació es va modificar per a Catalunya en un sentit de recobriment (63).

Però a Girona, a causa de la guerra i de la pesta, la ciutat està en perill. Els set mil habitants, si els tenia al començament del segle, no sols no tendien a augmentar, sinó que disminuïen notablement per raó d'aquests flagells que havia de suportar la ciutat. La crisi demogràfica és general al segle XVII a tots els regnes hispànics, especialment als de la Corona d'Aragó (64) i, en general a tot l'occident europeu. I, encara sort, que es manté l'índex d'immigració a Catalunya, sobretot de francesos del sud i del centre, iniciant-se des de llavors un cert sentiment antifrancès, molt viu per la competència que feien als artesans i comerciants (65).

(59) J. SANABRE, o.c., ps. 486-487.

(60) Des de llavors, la pesta queda en la imaginació popular com un espantós perill per a Girona, que cal conjurar juntament amb la guerra. En els antics goigs de sant Narcís, redactats a finals del XVII, segons sembla, es va repetint a cada estrofa: «Que deslliure est Principat de fam, guerra y pestilència»: J. FABRELLAS, *Notícies històriques de San Narciso*, Girona, 1901, ps. 192-195.

(61) DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Hambre, peste y guerra*, p. 18.

(62) P. VILAR, o.c., p. 311.

(63) J. REGLÀ, *Introducció a la història de la Corona d'Aragó*, Palma de Mallorca, 1969, ps. 86-87.

(64) *Ibid.*, ps. 85-90; P. VILAR, o.c., ps. 346-350.

(65) DOMÍNGUEZ ORTIZ, art. cit. p. 18. Els treballadors francesos arribaren a representar un 10 i un 15 % de la població de Catalunya.

No coneixem la població total d'Europa al segle XVII. Ni ens diria gaire res, presa globalment. Caldria seguir amb més detall els diferents grups generacionals, les localitats i els estrats socials i distingir la tendència a llarg termini, de les crisis de baixa repentina que fou la característica de la demografia d'aquesta etapa de la història. No tenim encara dades del tot fidedignes. Però per al XVII, ja és possible de tenir-les. En efecte, a partir del concili de Trento, hi ha registres de baptismes i matrimonis a totes les parròquies d'Europa (66). També els registres d'impostos, encara que parcials i menys fiables, ofereixen un bon material.

Globament, al segle XVII va disminuir la població d'Europa: a mig segle es calcula que la davallada arriba a ser d'un quart o més, per experimentar una lleu recuperació a finals de la mateixa centúria (67).

Si el segle XVI havia suposat un augment de població per a moltes ciutats, el XVII fou una etapa de depressió. En general, a Europa, la guerra dels Trenta Anys i les seves conseqüències en són la causa. A les ciutats, la guerra, la fam i les epidèmies ocasionen directament el descens de població. La fam venia de les males collites i, moltes zones d'Europa es trobaven constantment arran d'una crisi de subsistència que, moltes vegades es convertia en fam generalitzada (68). A la Corona de Castella la crisi comença amb la pesta de 1600 i amb l'expulsió dels "moriscos" (69). Pel que fa a Catalunya semblava escapar-se d'aquesta crisi, almenys parcialment, i l'augment d'habitants dura tot el XVI i els primers anys del XVII. Vilar explica com el Rosselló i la Catalunya occidental segueixen el camí de la decadència de l'Espanya interior, mentre la Catalunya de l'est se'n salvava (70). Perpinyà, demogràficament s'enfonsa amb les pestes de 1629-30. Però a partir de la revolta de 1640 comencen els anys dolents per a la població de tot el Principat: saqueigs i abusos dels soldats, fugida dels naturals, tot unit a la terrible pesta que dura de 1650 a 1653. Jordi Nadal assenyala els anys de 1640 a 1655 com els de màxima depressió i els més negatius els que segueixen a l'epidèmia de 1650.

Real posa la fam com a tercera plaga amb la guerra i la pesta, i la centra sobretot, en la falta de blats. L'any 1631 hi hagué a tot Catalunya una gran penúria de blats, se'ls feia venir de les illes italianes, especialment de Sicília, però a uns preus inaccessibles (71). Per això, llavors, quan Jeroni de Real era Jurat en Cap féu una sortida per la Selva i l'Empordà, i s'incautà de l'excedent de blat de

(66) Pel que fa al bisbat de Girona, un decret del bisbe Berenguer de Pau, l'any 1502, s'anticipa al Tridentí en més de 60 anys. A Santa Pau hi ha el Registre de Baptismes més antic que comença l'any 1499. Cfr. J. BUSQUETS - J. NADAL, *Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines: Inventari dels arxius parroquials de la diòcesi*. Girona, 1975.

(67) D. H. PENNINGTON, o.c., p. 30.

(68) *Ibid.*, p. 31.

(69) P. VILAR, o.c., ps. 346-347.

(70) *Ibid.*, p. 347, confirmat pels estudis de J. NADAL i E. GIRALT, *La population catalane de 1553 à 1717*, Paris, 1961.

(71) Carta de l'ambaixador Juan de Erasso al rei: ACA, Consejo de Aragón, leg. 291, doc. 121, a l'apèndix de J. BUSQUETS: "L'exili de l'abat de Besalú", *III Asamblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú*, 1976, ps. 53-54. El 1651 es va doblar el preu del blat. Cfr. Jordi NADAL, o.c., p. 59.

les poblacions d'aquestes comarques i l'emmagatzemà a la ciutat en espera que arribés el blat foraster (72).

De fet, però, tant la fam com la pesta que contribuïren a la disminució de la població eren conseqüència de la guerra, com ja hem dit. Aquesta exercia una pressió constant en detriment dels habitants i, no sols pel temor d'un setge o invasió, sinó per les contínues peticions de fer lleves i de deixar diners per a l'exèrcit. La gent treballadora se n'anava de la ciutat, emigrant a d'altres bandes, i el mateix feien els joves a causa de la guerra (73). Per això l'augment d'habitants és una preocupació de la ciutat que queda reflectida en la documentació de l'època. I hom assegura que, el remei principal perquè Girona pugui mantenir-se o augmentar d'habitants, és que no hi hagi guerra per aquestes parts. La pau, si convé als interessos de la monarquia en general, s'exigeix igualment per als de la ciutat en particular. Real afirma clarament que les autoritats locals de Girona s'han d'oposar coratjosament a les pretensions de la Cort de Madrid de tornar a obrir la guerra per aquesta part, altrament Girona quedarà sense habitants, exhausta «com una taronja sense suc» (74).

Els títols dels assumptes sisè i setè de l'obra de Real són explícits sobre aquesta preocupació dels polítics de Girona (75): La desobediència civil a les autoritats centrals quan vulguin portar la guerra a les nostres fronteres, que ja hem esmentat abans, és un exponent de la transcendència que es donava al problema demogràfic, aconsellant que els caps fessin els possibles per resistir quan es mana quelcom que és perillós i nociu per a la ciutat.

Una altra mesura per augmentar d'habitants és que la Taula de dipòsits de la ciutat mantingui el seu prestigi i, per això, cal reduir les despeses públiques només a l'indispensable, especialment pel que fa a les lleves de soldats, mentre duri aquesta situació d'instabilitat (76).

La disminució d'habitants es veu concretada en la classe alta ciutadana: les famílies nobles deserten, se'n van. Real mateix, essent Jurat en Cap, manà fer un recompte de les cases d'aquest estament i no arribaven a 24 els llinatges residents a la ciutat i, per altra banda, de ciutadans honrats només hi havia 26 famílies (77).

(72) *Crònica*, ps. 30-31.

(73) *Ibid.*, ps. 34-35.

(74) *Ibid.*, p. 35. Roig i Jalpí també esmenta la crisi demogràfica de Girona: «Fue aumentándose con los tiempos la ciudad de Gerona, y siempre haciéndose muy mayor de la que antes era, hasta los nuestros, en que por lo que Dios sabe, ha padecido y padece gran disminución». J. G. ROIG i JALPÍ, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*. Barcelona, 1678, p. 193.

(75) «Sobre el sisè assumpto se discórran advertència per a que la nostra ciutat de Gerona se puga conservar en temps de guerra y que no vinga a menos de habitants. Sobre el setè assumpto se daran alguns avisos per on poria tornar-se augmentar Gerona de habitants, quant Déu done alguna quietut de paus, pus los comuns no se acàban y lo que és estat pot tornar». *Crònica*, ps. 26-29.

(76) *Ibid.*, p. 36.

(77) *Ibid.*, ps. 36-37.

Un dels resultats més visibles i negatius de la guerra és la destrucció de moltes cases i carrers. Real diu que fa pena l'estat de la ciutat, comparant-la amb la d'abans de la guerra. Foren derruïts els carrers de cases que van des de Santa Maria fins a nostra senyora del Pilar, a Pedret; també un carrer «**que tot ell era molt ben traçat**» sobre el convent del Carme. També ha estat destruït el convent de santa Clara i estan en ruïna els dos hospitals de malalts i de la Misericòrdia, edificacions boniques i voltades de camins que convidaven a passejar. Al barri del Mercadal, és on més cases estaven aterrades. Han estat destruïts per la guerra els habitatges d'unes quatre mil persones adultes. Era un barri important per a l'economia de la ciutat, car, en alguns temps, hi habitaven més de 300 paraires o treballadors de llana (78). Aquest és un aspecte al qual s'ha de posar remei amb urgència si es vol recobrar la ciutat en nombre d'habitants. Per això Real proposa la reedificació dels barris i la construcció de cases noves. El comú de la ciutat n'ha d'edificar cada any i de manera que, al Mercadal, a cada casa, hi hagi lloc per a dues famílies. Per a la reconstrucció no hauria d'haver-hi massa dificultat, ja que Girona és rica en materials de contrucció com són pedra, rajola, teules, calcs, arena i aigua. El que manca són arbres per als cairats, per això el mateix escriptor proposa fer els sostres de volta.

Una altra preocupació de Real per augmentar els habitants és la promoció de la indústria de robes i llanes. Es preocupa de la resclosa per refer els molins del Mercadal i, així, tota la fabricació de tèxtil en general atrauria els habitants o no se n'anirien. Ell parla de quan els teixits de Girona, fabricats amb llana que venia d'Aragó, tenien un bon mercat obert a tot el Principat, a Espanya i, àdhuc, a Itàlia (79). Ara es conformaria amb més modèstia i que es gastessin a la mateixa terra, sense pretendre'n de moment l'exportació (80).

També s'inclina per promoure la indústria de la seda, que havia estat pròpera anys abans, la qual cosa donaria feina a molta gent (81). Això, junt amb les vinyes i avellanets, que podrien restablir-se com abans a la muntanya de sant Miquel, seria el factor de producció més important per a la ciutat després del tràngol de la guerra.

Encara, més endavant, tractant d'un altre tema, Real torna a insistir que la riquesa de la ciutat depèn del tèxtil. Diu que, en temps de prosperitat, tres factors contribuïen a la riquesa de Girona, obtenint capital per a la ciutat: primerament el vi, en segon lloc la seda, els tafetans i altres robes, i, en tercer lloc els draps (llana). Ell insisteix que la seda i els draps poden tornar a produir-se amb èxit. No així el vi, ja que les vinyes no serien respectades havent-hi soldats als fortins de les afores de la ciutat (82).

(78) *Ibid.*, assumpte setè, p. 37. «Circuían estos muros en las dos partes de la ciudad de Girona, más de dos mil casas, número que con las calamidades de la guerra se ha hecho menor». J. G. ROIG i JALPÍ, o.c., p. 194.

(79) Sobre la crisi del mercat català a Itàlia, especialment a Palerm, v. P. VILAR, o.c., ps. 314-315.

(80) *Crònica*, p. 39. El tèxtil i els vestits és encara al XVII l'activitat professional més important a Girona, el 18 %, seguida per les de coure i de l'alimentació quasi el 12 % cada una: J. CLARA, art. cit., ps. 5-7.

(81) *Crònica*, p. 39.

(82) *Ibid.*, p. 47.

Amb aquests projectes pràctics hom intenta fer front a la crisi demogràfica del XVII que afligia la ciutat de Girona i preocupava als seus governants. Una crisi que afectava sobretot els sectors industrials i comercials de la ciutat, més que als agrícoles. En efecte, al camp la recuperació podia ser més ràpida però les ciutats amb molt poques excepcions, van disminuir la seva població (83). Ja al final del segle la situació demogràfica millora i s'insinua a tot el Principat un augment en el nombre d'homes que, molt lentament, es confirma en el XVIII quan el corrent demogràfic canvia de signe.

4. - **Projectes per a la ciutat: el nou hospital i el Mont de Pietat.** La decadència innegable no fa pas de Girona una ciutat inactiva. El document de Real presenta una sèrie d'iniciatives i projectes que revelen una ciutat que lluita per la seva recuperació. Aquí esmentem, com a signes, la construcció del nou hospital, el Mont de Pietat i el remei al problema dels aiguats.

4.1. La fundació d'un nou hospital de Misericòrdia és un dels projectes que preocupen Girona després de la guerra, en la qual havia estat destruït l'antic. Real pondera el servei que feia per als vells, pobres, cecs i esguerrats, igualment que per als nois i noies que quedaven desatesos familiarment, de cara al seu aprenentatge i educació.

Aquest hospital, doncs, complia la funció d'un hospital-asil de pobres i, també, d'hospici.

Per això cal que la ciutat hi apliqui alguna renda, a part del treball que els mateixos acollits puguin fer. Per a la subvenció d'aquest hospital la proposta és ben concreta: que es formés un gran capital a base de la promoció de la indústria tèxtil a favor del mateix hospital, i, a més, que es proposés a persones concretes, eclesiàstics o seglars, que fessin una almoïna de cinquanta lliures amb tota una sèrie d'avantatges d'ordre temporal i espiritual (84). El cronista creu que hi ha moltes persones, tant a Girona com a les comarques, que poder fer aquesta contribució i que així arribarien milers de lliures per a l'hospital. Amb el capital reunit es podria organitzar alguna empresa o negoci en favor de la mateixa institució hospitalària.

4.2. El Mont de Pietat és un projecte de govern i de policia ciutadana de gran envergadura, però d'un sorprenent paternalisme. Es tractava en el projecte de designar vuit **vigilants** que es repartissin la ciutat en quatre sectors o barris. El primer sector tot el Mercadal, la part nova i treballadora de Girona. El segon,

(83) A Espanya les excepcions són poques: Madrid, per ser la cort, i Cadis que s'enriqueix amb les despulles de Sevilla: DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Hambre, peste y guerra*, art. cit. p. 20. Pel que fa a la crisi econòmica de Catalunya, la seva unió amb França fou un error també des d'aquest punt de vista: P. VILAR, o.c., p. 368.

(84) En morir es dirien 100 misses pels benefactors i altres pregàries descrites per Real. Afirmar que es tracta d'una quantitat normal que molta gent ja la dona als pobres i així la donaria d'una vegada amb més comoditat i amb major benefici espiritual: *Crònica*, ps. 44-45.

des del portal del Carme fins a sant Martí, limitant amb el carrer d'Abeuradors. El tercer sector arribaria als quatre cantons de les Ballesteries, inclosa la Força, fins al portal de Sobreportes. I el quart, des de les Ballesteries fins a l'hospital de sant Llätzer, o sigui abraçant el barri de sant Pere.

Aquesta divisió quatripartita de la ciutat no difereix gaire de la presentada per Josep Clara en el seu últim estudi i ajuda molt a tenir una idea més precisa de la Girona del XVII, de la seva distribució i organització en barris o districtes. Girona tenia dues parts separades per l'Onyar: la Ciutat i el Mercadal. Aquesta última podia tenir el 20 % de la població. La part antiga o cèntrica, que baixava des de la Catedral fins a la riba de l'Onyar, assolía el 60 % (pràcticament els 2.^{on} i 3.er sectors indicats per Real). I els barris de l'altra banda del Galligants, Sant Pere, Pedret i el Pont Major, recollien pràcticament la resta de la població gironina (un 18 %) (85).

Menys interessant sembla la tasca encomanada a aquests **vigilants**, encara que també contribueix a veure la preocupació dels governants pels residents a la ciutat.

Se'ls encarregaria en primer lloc, d'apaivagar les discòrdies que poguessin haver-hi entre parents i veïns. És a dir, una tasca de vigilància i de restabliment de l'ordre. No es preveu que s'arribés al càstig, però deu suposar-se, perquè no es tractava d'una ciutat massa tranquil·la i fàcil en qüestions d'ordre públic en la crítica situació de Girona al segle XVII, encerclada per les revoltes i la guerra.

Per segon ofici, s'havia de tenir cura dels malalts més necessitats procurant-los ajut en el mateix barri i, en cas de ser molt pobres, que fossin duts a l'hospital.

El tercer, és la tasca del vigilant en cas de mort d'algú: recollir donatius entre les cases del mateix sector per pagar els possibles deutes i tenir cura dels sufragis.

El quart és un ofici de registre: els pares han de comunicar als vigilants l'edat dels seus fills i, a partir dels deu anys, han de ser enregistrats o apuntats. Els vigilants han de saber si aquests nois volen dedicar-se a les lletres —normalment per a la carrera eclesiàstica i la de lleis— o a oficis mecànics, i, en general, han d'ajudar els mateixos pares per a l'elecció d'estat dels seus nois i noies fins que els tinguin col·locats. És un paper d'assistència social i d'orientació professional a les famílies.

El cinquè, finalment, fa pensar en una oficina matrimonial: els vigilants hauran de tenir la llista de tots els fadrins i viduus i, igualment, de les vidues i donzelles, mirant de cercar-los feina i afavorint els casaments. Endemés hauran de procurar que les dones casades tinguin bon ajut dels seus marits. Tot això és considerat en ordre a l'honestetat pública i a la prosperitat de tota la ciutat (86).

(85) J. CLARA, art. cit. ps. 3 i 4.

(86) *Crònica*, ps. 46-47.

Com es pot veure, el Mont de Pietat que proposa Jeroni de Real té una tasca mig de policia local i mig d'assistència als ciutadans senzills. Avui, pot semblar-nos excessivament casolana. Però Girona era una ciutat petita i un antic jurat, que havia tingut les màximes responsabilitats en el govern ciutadà, amb fama d'home pràctic, fa aquestes propostes. S'han de veure com les iniciatives d'un arbitrista del segle XVII, prudent i moderat, que malda per millorar la seva ciutat.

4.3. En aquestes recomanacions de govern no hi podia faltar, tractant-se de Girona, el problema de les inundacions. La ciutat dels rius ha estat sempre amenaçada per l'aigua que, en diverses èpoques de la seva història, ha fet estralls per la ciutat sovint amb pèrdua de vides humanes. Una riuada venia a agreujar encara la caòtica situació que sofria Girona a causa de la guerra o del contagi.

La història del segle XVII recorda grans inundacions els anys 1617, 1623, 1669 i 1678 (87). Real explica que en la de 1617, sortiren de mare tant el Ter com l'Onyar, mentre en la gran inundació del 1678-79 només fou l'Onyar que va desbordar-se, negant el barri del Mercadal i la plaça de les Cols, la Rambla actual. En aquest aiguat van caure moltes cases de la vora del riu. La causa d'aquesta darrera inundació fou que el llit del riu era massa estret en el seu pas per aquests barris centrícs de la ciutat (88).

Pel que fa al remei dels aiguats, el dietari de Real s'acontenta a donar dos consells: que no es deixin fer cases que donin al riu només amb envans, sinó que s'obligui a fer una paret forta que pugui resistir la riuada. L'altra recomanació és desviar el curs del Ter en la seva confluència amb l'Onyar: aquell s'hauria de girar envers sant Agustí i, així, no embotiria l'altre riu que, ara, amb poca pluja, ja va ple i aviat es troba l'Onyar al cor mateix de la ciutat, causant desgràcies.

La causa de les inundacions a Girona, el cronista l'atribueix a la resclosa que s'ha fet per als molins nous. Abans de fer aquesta resclosa de pedra, l'aigua del riu corria amb una notable fondària i no hi havia perill, però ara, el llit del riu s'ha empetitit i no té fondària; de tal manera que en temps d'aiguat i davant el perill que corren certs barris centrícs de la ciutat, Real aconsella de desfer la resclosa perquè l'aigua corri més a fons i no envaeixi els carrers (89).

Els aiguats van continuar essent un perill per a la ciutat i per això, els seus governants, en cerquen el remei.

(87) J. de CHÍA, *Las inundaciones de Gerona. Relación histórica de las más notables que han causado en esta ciudad la avenida de los rios Ter, Oñar, Güell y Galligans desde la ocurrida en 28 de diciembre de 1367 hasta las que tuvieron lugar en 8 y 11 de octubre del corriente año 1861*. Girona, Imp. Paciano Torres, 1881: La del novembre de 1617 fou una de les més grans: a l'església del Pont Major és recordada com "l'aiguada del diluvi". La de

1678, setembre, és «uno de los mayores aguaceros que registra Gerona en sus anales» (Chía).

(88) *Crònica*, p. 48. Chía afirma que van ensorrar-se 33 cases, i que al Mercadal l'aigua arribava a 16 pams, 12 al C. Albereda i 8 a l'Ajuntament.

(89) *Ibid.*, ps. 48-49.

La crisi i les preocupacions ciutadanes de la Girona del XVII ens ofereixen una idea del que era la nostra ciutat. En aquella època de guerra i de revoltes, el més important era la defensa de Girona. La pesta i la fam també afligien de la manera més punyent els nostres avantpassats d'aquella centúria desgraciada i turbulent. Però, els gironins buscaven el remei per a aquestes plagues i procuraven el redreçament de la seva ciutat. Tots els projectes apunten a sortir de la crisi després de la guerra. Girona se sent impotent per superar-la mentre continuï el conflicte bèl·lic entre les dues potències de França i Espanya. Perquè si la centúria va començar ja sota el signe de la decadència a tots els territoris de la monarquia dels Àustries, a partir de la guerra, el Principat va recollir-ne les pitjors conseqüències: inflació monetària, paràlisi de la producció, males collites i fam generalitzada, despoblament per una epidèmia terrible i, encara finalment, la mutilació de Catalunya. En efecte, la pèrdua d'una bona cinquena part del territori i de la població catalana és el trist colofó d'un segle de crisi i de desgràcies.